

GÜZEL SANATLAR LİSELERİNDE SES EĞİTİMİ VE

HARCANAN SESLER

*Doç.Dr.Ayşe Meral TÖREYİN

Giriş:

Bu bildiri, müzik öğretmenliği anabilim dallarının ses eğitimi alan derslerindeki gözlemlerden yola çıkılarak, özellikle AGSL mezunu öğrencilerde karşılaşılan ses kayıpları, bir başka deyişle AGSL de harcanan sesler, sorunlar ve öneriler ile AGSL de 2006-2007 öğretim yılından itibaren uygulanacak olan bireysel ses eğitimi dersine ilişkin görüşler yer almaktadır.

Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri, Milli Eğitim Temel Kanununun 27, 28 ve 33. maddelerinden yasal dayanağını alan ve bilim liseleri ile sanat seminerlerinin bileşkesi modelinde yapılandırılan, ortaöğretim genel müdürlüğüne bağlı sanat eğitimi veren kurumlardır. Bu okulların ilk yönetmeliğine göre (21 Eylül 1990/20642 RG) kuruluşundaki asıl amaç, öğrencileri güzel sanatlar dallarında eğitmek ve bu konuda gelişimlerini sağlamaktır. Söz konusu yönetmelikteki amaçlarda, mezun olan öğrencilerin yerleşecekleri yüksek öğretim kurumu hakkında açıklayıcı bir bilgi olmamasına rağmen, zaman içinde "özel yetenek gerektiren yüksek öğretim programlarına hazırlanmaları"nın amaçlandığı görülmektedir. (20 Haziran 1993 Yönetmelik ve 2001 AGSL Okul Gelişim Modeli Kitapçığı)

Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinin vizyonu, "ilköğretim ile yüksek öğretim arasında sanatsal bir köprü oluşturmak, bu yaş gençliğinin sanatsal gelişimini bilimsel, teknik ve felsefi gelişimiyle eşdeğer duruma getirmek ve bu yolla ilköğretim çağı çocukları ile yükseköğretim gençliğinin, sanat eğitimine gereken ölçüde yönelmesine etkin katkıda bulunmak"tır. Ayrıca "...özel yetenek gerektiren yüksek öğretim programlarına etkin olarak hazırlanan yüksek nitelikli... bireyler yetiştirmek" de belirlenen vizyon içinde yer almaktadır. (MEB:2001:2)

İlki 1989 yılında İstanbul'da açılan AGSL nin sayısı, 2005 yılı verilerine göre 52 dir. Bu liselerde uygulanan öğretim programları, kuruluşundan bugüne kadar sürekli bir gelişme göstermektedir. İlk AGSL program çalışmaları, ocak 1991 tarihinde başlamış olup, 1992 yılında tamamlanmıştır. Daha sonra, aynı program ders geçme sistemindeki değişiklik nedeniyle 1994, 1995 ve 1997 yıllarında yapılan yeni düzenlemelerle geliştirilerek uygulanmıştır. En son 2004 yılı ocak ayında, AGSL müdürleri ve bölüm şeflerinin katıldığı Mersin'deki toplantıda hazırlanan ve 16.04.2004/46 sayılı tebliğler dergisinde yayımlanan program, 2004-2005 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulamaya konulmuştur. Bu programın ders öğretim programları ise hazırlanma aşamasındadır.

*Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi ABD Öğr.Üy.

Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri, bilindiği gibi ortaöğretim basamağında bir örgün eğitim kurumudur. Bu yaş grubu öğrenciler, çocukluktan henüz çıkmakta olan, ancak bedensel ve ruhsal gelişimini tamamlamamış, çok önemli bir gelişme ve değişim dönemi (mutasyon) içinde bulunan gençlerdir. Bu bakımdan, mesleki müzik eğitimi yapılan AGSL deki tüm derslerin öğretiminde değişim dönemi özelliklerine uygunluk büyük önem taşır.

Ses oluşumunu sağlayan larenks, kızlarda aşağı yukarı 22, erkeklerde ise 25 yaşında tam şeklini alır. Büyüme devresinde ses telleri tam olarak kapanamaz, mutasyon üçgeni denilen bir açıklık kalır. Larenks kaslarında kontrol zayıflar. Büyümekte olan gençte, sesini kullanırken mutasyon döneminin bir özelliği olarak ses kısıklığı, ton tutma güçlüğü ve falset ile göğüs registerleri arasında gidip gelmeler dikkat çeker. Bu nedenle hassas ve geçici olan bu durumun, özellikle sesle ilgili eğitim yapılan alanlarda dikkate alınması ve doğru ses üretmeye yönelik davranışlar (yumuşak fonasyon) kazandırılması gerekir.

Bu konuda son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar ne yazık ki konuya çok fazla dikkat edilmediğini göstermektedir. Nitekim TÜRKMEN,(1999:78) koro dersi öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğunun ses eğitimcisi olmadıklarını dolayısıyla, ses değişim dönemindeki öğrencilere ilişkin özel bir çalışma yapmadıklarını, KÖSE, (2001:49) ise yaptığı araştırmasında, AGSL öğrencilerinin seslerindeki harmonik özelliklere, ses şiddetine ve ses rengine ilişkin olumsuz sonuçların çok önemli boyutta olduğuna dikkat çekmektedirler.

Bu bağlamda AGSL ses eğitimi dersleri öğretmenlerinin nitelikleri gündeme gelmektedir. Müzik alanı ders öğretmenlerinden, AGSL nin amacı, misyonu, öğrencilerin yetenek gelişimleri, bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişim dönemi özellikleri ile ona uygun öğretim yöntemlerinin uygulanmasında etkin ve fonksiyonel olmak beklenmektedir. Bu da alan öğretmenlerinin eğitimi, seçimi ve atanmalarına tartışma getirmektedir.

Ayrıca, AGSL de öğretmenlik yapacak olan alan öğretmenlerinin, o alanın eğitimine ilişkin pedagojik formasyonu da almış olması gerekir. Oysa uygulamada durum böyle değildir. Müzik öğretmenliği bölümlerinden ilk ve orta öğretime genel müzik eğitimcisi olarak mezun olan öğretmenler, belli koşulları yerine getirdikten sonra (Milli Eğitim Bakanlığında belirtilen süre çalışmış olmak ve sınavı başarmak gibi) amaçları, misyonu ve yönelik olduğu yaş ve müzik eğitimi düzeyi çok farklı olan AGSL de göreve atanmaktadırlar. Lisans eğitimleri sırasında ses, çalgı ve müziksel işitme gibi eğitimlerin öğretimine yönelik uygulamalar yaptırılmamaktadır. Buna bağlı olarak da kendi yaş grubuna ve mesleki müzik eğitim düzeyine uygun olarak lisans eğitimlerinde edindikleri repertuar ve eserleri AGSL öğrencilerine öğretmektedirler. Böylece de özellikle ses kullanmayı gerektiren koro ve solfej derslerinde gelişimlerini tamamlamamış olan öğrencilerin sesleri harcanmaktadır.

Öte yandan, AGSL öğretmenlerinin seçildiği sınav kurulunun, alan derslerinin hepsini temsil edecek şekilde oluşturulmadığı da bilinen bir gerçektir. (Resmi Gazete1993/21613) Bu konuya ilişkin olarak çeşitli bilimsel toplantılarda sınav kurullarında her alandan birer temsilci olmasına yönelik öneriler getirilmesine karşı, uygulamalar önceden olduğu gibi devam etmektedir. (KARKIN,1996 BÜYÜKAKSOY, 1996)

Açıldığından bu yana, özellikle koro derslerinde öğrencilerin sesini bilinçsizce kullanarak, tek amacın herhangi bir şekilde seçilen repertuarın "etkili" söylenmeye çalışılması olarak gözlemlenen AGSL lerde, öğrencilerdeki ses kayıpları ne yazık ki günden güne artarak devam etmektedir. AGSL korolarında, gerekli ses eğitim teknikleri verilmeden söylenen en basit bir şarkıdan, en karmaşık koro eserine kadar tüm şarkılarda öğrenciler, etkili ve yüksek volümlü ses oluşturmak için, ister istemez bağırarak şarkı söylemek zorunda kalmaktadırlar.

Oysa, toplu ses eğitiminin başlangıç aşamasında öğretmen tarafından yapılması gereken ilk çalışmalar, solunum denetlenerek yumuşak fonasyonla ses üretmeye yönelik davranışlar kazandırmayı amaçlamalıdır. Bu süreç içinde öğrenciler sürekli izlenerek, doğru solunum ve doğru ses üretme alışkanlığını kazanıp kazanmadığı denetlenebilir. Başlangıçtaki bu süre, öğrencilerin durumu ve sınıfın yapısına uygun olarak uzatılıp kısaltılabilir.

Ayrıca hazırlık sınıfından başlayarak dört yıl devam eden müziksel işitme, okuma ve yazma dersi kapsamındaki solfej çalışmalarında, öğrencilerin ses sınırlarını dikkate almadan, yalnızca notaların süre ve frekanslarını doğru seslendirmeye yönelik olarak yapılan solfej çalışmaları da koro derslerindeki olumsuz gelişmeyi hızlandırmakta ve ses kısıklıklarına neden olup, kalıcı ve telafisi mümkün olmayan ses sorunlarına yol açmaktadır. Aynı şekilde, bu dersleri veren öğretmenlerin de ses eğitimini iyi bilen, kendi sesini doğru kullanırken öğrencilerine doğru örnekler oluşturabilecek ve onların seslerini de doğru kullanılabilecek kadar becerili olması gerekir. Böylece müzikal doğruluk yanında, sesi doğru fonasyonla oluşturarak öğrencilerinin seslerini de korumaya özen göstermiş olacaklardır. O halde, ses kullanmayı gerektiren ders öğretmenlerinin seçiminde bu konuya da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Tüm bu sorunlar, zaman zaman farklı bilimsel ortamlarda gündeme getirilerek tartışılmıştır. Nihayet, AGSL nin açılışından bu güne kadar geçen 16 yılın sonunda, öğrencilerdeki "harcanan seslere" kulak verilmiş ve son programa X ve XI. sınıflarda alan seçmeli dersler kapsamında olmak üzere bireysel ses eğitimi dersi konulmuştur. Programın kademeli olarak uygulanacak olması nedeniyle ilk defa 2006-2007 eğitim öğretim yılında verilmeye başlanacak olan ses eğitimi dersinin öğretim programı da ilgili komisyon tarafından hazırlanmaktadır.

Tüm bu nedenlerle adı müzik olan ve çok geniş konulara ilişkin sorun ve yeni yaklaşımları içeren bu sempozyumda AGSL de harcanan sesler hakkında bir saptama ve hatırlatma yapmak uygun bulunmuştur.

I. Ses Eğitimi Kavramı ve Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde Koro Eğitimi

Bilindiği gibi ses eğitimi kavramı; bireylere konuşma ve/veya şarkı söylemede seslerini doğru, etkili ve güzel kullanabilmeleri için gereken davranışların kazandırıldığı ve içinde konuşma, şarkı söyleme ve şan eğitimi gibi alt ses eğitimi basamaklarını barındıran, disiplinler arası bir özel alan eğitimidir.(TÖREYİN,1998:10)

"Bu tanım tüm ses eğitimi türlerini de kapsamaktadır. Aralarındaki fark, yönelik olduğu ses eğitimi düzeyi ile amaçlarının değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Ses eğitimi

türleri, müzik türüne, eğitimi alacak bireylerin ses gelişimlerine, eğitimin verildiği müzik eğitimi türü ve amacına uygun olarak belirlenip uygulanır.

Ses eğitiminin, öncelikle doğru ses üretme *"anatomik ve fizyolojik yapıya, dil ve müzik özelliklerine, gerçeğe ve kurallara uygun"* ve sesin sağlığını koruyarak, etkili *"başkaları üzerinde bıraktığı duygusal iz"* ve güzel *"söyleme biçimindeki uyum ve ölçülebilir davranışlardaki denge"* söylemeye ilişkin davranışların kazandırıldığı bir özel alan eğitimi olduğu asla unutulmamalıdır.

İnsan sesinin oluşumu, doğru kullanımı ve korunması her tür şarkı söylenirken aynı temel davranışları gerektirir. Bunlar; ses tellerinin hareketini sağlayan, yani sese enerjisini veren soluğu doğru alıp vermek, sesi rezonatör bölgelerden geçirerek tını zenginliği kazandırmak, ağız ve artikülasyon bölgelerini doğru kullanarak bütün tonlarda aynı kalitede ses üretmeye ve doğru artikülasyon oluşturmaya özen göstermek, bunun için de ağız ve dil boşluğunu en uygun pozisyonda kullanarak ses üretmektir." (TÖREYİN,2001: 122) Bu davranışların bir uyum (koordinasyon) içinde gerçekleştirilmesi büyük önem taşır ve sabırla çalışmayı gerektirir.

Koro eğitimi, ses eğitimi alanı içinde yer alır. Temelde ses eğitiminde esas olan doğru ses üretme ve doğru kullanmaya ilişkin davranışları amaçlar. Ancak toplu olarak seslendirilen eserlerin, uyumlu tınılarda söylenmesi esastır. Farklı ses özelliklerine sahip bireylerin biraraya gelerek, koro için bestelenmiş tek ya da çok sesli eserleri, kaynaşık ve uyumlu bir ses bütünlüğü oluşturarak seslendirmesine ilişkin ortak davranışlar kazandırılması, bu ses eğitimi türünün en temel amacıdır. Bu ortak davranışlar, tüm ses eğitimi türlerinde olduğu gibi, doğru solunum ve buna bağlı doğru ses oluşturarak sesi ortak bir tınıda kaynaştırmak, ortak ve doğru bir artikülasyon oluşturmak ve eseri müziksel doğrulukta seslendirmektir.

Koroların da, yapılandırılma biçimi ile seslendirilen eserlerin tür ve niteliklerine göre çeşitleri vardır. Gençlik koroları, madrigal koroları, eğitim koroları v.b.gibi.

AGSL koroları ergenlik (adolescence) dönemi öğrencilerinden oluşan eğitim korolarıdır. Bu nedenle toplu ses eğitimine yönelik ses eğitimi verilmesi öncelik taşır. Verilecek ses eğitimine ilişkin doğru davranışların, uygun repertuvarla, uygun çalışma teknikleri ile ve uygun sürede kazandırılması amaçlanır. Yani, başlangıç düzeyi toplu ses eğitiminde öncelikli ve tek amaç, repertuvardaki eserlerin ses eğitiminde bir araç olduğunun bilincinde olarak, doğru ve yumuşak fonasyon oluşturmalarını sağlamaya çalışmaktır. Bir başka deyişle, toplu ses eğitiminde repertuvar, ses eğitime ilişkin doğru davranışların uygulanmasında amaç değil, araç olarak düşünülür ve seslerini kısa sürelerde çalıştırarak, yormadan, zorlamadan ve ses denetimlerini dikkatle izleyerek kazandırılır. Bunun için ses kalitesini ve dolayısıyla korunmasını etkileyen solunum, fonasyon, rezonans ve artikülasyonun uyum içinde ve sabırla gerçekleştirilmesine özen göstermelidir.

AGSL deki koro derslerinde öğrencilere, ses eğitiminin gerektirdiği doğru ses üretme (yumuşak fonasyon) temel davranışını kazandırmadan, etkili ve güzel şarkı söylenmeye çalışılması, asıl amaç dışında ve mutasyon dönemi özelliklerine aykırı olarak bilinçsizce yüksek ses oluşturma gibi bir zorlamaya, bir başka deyişle bağırarak şarkı söyleme alışkanlığına yöneltip, öğrencilerin seslerinin fütursuzca harcanmasına neden olmaktadır.

2. AGSL de Bireysel Ses Eğitimi Dersi

Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde bireysel ses eğitimi dersi, Nisan 2004 te kabul edilen çizelge programının bir gereği olarak, alan seçmeli dersler kapsamında lise X ve XI. sınıflarda uygulanmaya başlanacaktır. Dersin amacına ulaşması, eğitim sürecinde yer alan program geliştirme, öğretim, ölçme ve değerlendirme gibi alanların birlikte ele alınarak, yönelik olduğu eğitim basamağının amaçları ile ilişkilendirilmesine bağlıdır. Yani eğitimin tanımından hareketle; kısaca bireye amaçlı olarak sesle ilgili doğru davranışlar kazandırmak veya davranışlarında değişiklik yapma süreci olarak da tanımlanabilen ses eğitiminde “dersin gerçek okul durumlarında işler ve işe yarar, iyi hazırlanmış bir programının olması, bu programın etkili bir öğretim hizmeti ile uygulamaya konması ve öğretme-öğrenme sürecinin yakından izlenerek görülebilecek tüm aksamaların anında düzeltilmesi” (ÖZÇELİK,1992:3) büyük önem taşımaktadır.

BLOOM'un (1979:10) okulda öğrenme kuramına göre;”öğretilmesi hedef alınan becerilerin öğrenilebilmesi için gerekli ön şartları oluşturan ilgili ön öğrenmelerin önceden gerçekleşmiş olma derecesi ile...öğretimin öğrenci ihtiyaçlarına uygunluk (onun için anlamlı, işe yarar ve yeterli olma) derecesi” de öğrenmeyi etkileyen önemli değişkenlerdir.

Bu bağlamda, bireysel ses eğitimi programının işler ve işe yarar olma özelliği taşıması gerekmektedir. Ayrıca, etkili bir ses eğitimi hizmeti verebilecek donanıma sahip öğretmenler ile uygun ses alıştırma ve gereçleri (şarkı dağırcığı) de işlevsel ses eğitimi dersinden beklenen gerekliliklerdir. Bununla beraber, bireysel ses eğitimi dersinde hedeflenen, sesi koruyarak kullanma becerilerinin kazandırılmasında, doğru solunum ve doğru fonasyon gibi ön öğrenmelerin önceden gerçekleştirilme dereceleri ile ses eğitiminin öğrencinin ihtiyaçlarına uygunluğu ve işlevsellik derecesinin de önem taşıdığı asla unutulmamalıdır.

Yönelik olduğu ergenlik dönemi öğrencilerinin anatomik ve fizyolojik değişim özelliklerine uygun fonasyonu sağlamaya özen gösteren, bu dönemin sesine verdiği olumsuzlukları bilerek her tonda çok kaliteli ve yüksek volümlü ses üretmesini istemeyen ses eğitimcisi, alanında yeterli ve uzman olarak kabul edilebilir. “Çağdaş ses eğitimi alanında iyi yetişmiş bir uzman, sahip olduğu bilimsel verilere dayanan bilgilerin ışığında öğrencilere solfej okurken, koroda söylerken ve hatta konuşurken seslerinin sağlıklı olup olmadığını anlayabilir. Bu nedenle yaşları gereği mutasyon dönemi henüz tamamlanmamış ya da halen bu süreç içinde bulunan yetenekli öğrencilerin problemlerini kavrayabilecek ve onların gelecekteki ses performansına zarar vermeyecek nitelikteki alan dersi öğretmenlerinin seçimi çok önemlidir.” (OKATAN,1995: s.21)

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda müzik öğretmenliği anabilim dalı ses eğitimi alan derslerinde (koro, bireysel ses eğitimi ve ana dal şan) karşılaşılan ve Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi mezunlarında yoğun olarak bulunan ses kayıplarına ilişkin sorunlar ciddi boyutlardadır.

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim dalındaki ses eğitimi ders ve sınavlarına ilişkin yapılan gözlem ve incelemelere göre öğrencilerin büyük bir kısmında lise yıllarında başlayıp devam eden ses kısıklıkları vardır.

Ses sorunları olan öğrencilerin büyük bir kısmı AGSL de koro derslerinde yanlış ses grubunda çalıştırıldıklarını bildirmişlerdir. Örn.mezzosoprano yerine soprano parti, hatta grup başkanlığı gibi) Bu sorunun kaynağında koro öğretmenlerinin, henüz gelişimini tamamlamamış ses organlarına rağmen, özellikle müziksel işitme düzeyi yüksek öğrencilere grup başkanlığı gibi bir misyon yükleyerek eserin o partisini istediği volümde duyurmak olduğu düşünülmektedir.

Öğrencilerin tamamına yakın bir bölümünde, AGSL deki koro derslerinde her şeyden önce doğru solunumun öğretilmiş olmasının gerekli olduğunun farkına vardıkları saptanmıştır.

Öğrencilerin çoğunda register geçişleri kopuk ve/veya çok belirgindir. Oysa eğitilmiş bir seste en önemli göstergenin register geçişlerinin belli olmadan şarkı söylemek olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Özellikle kız öğrencilerde göğüs registerini sürekli ve zorlayarak kullandırmaktan kaynaklanan ses kırılmaları, kopmaları ve ses sınırlarında daralmalar vardır.

Ses problemleri olan öğrencilerin büyük bir kısmında ses tellerinin tam kapanamamasından kaynaklanan hava kaçağı vardır. Bunun AGSL de ses değişikliği dönemindeki özelliklerin bilinmemesi ve uygun ses eğitiminin verilmeyerek zorlatılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu nedenlerle Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında ses eğitimi alan derslerinden ana çalgı şan dersine daha az öğrenci alınabilmektedir.

Öğrenciler solfej çalışmalarındaki geniş ses sınırı olan parçalarda sesin doğru oluşturulmasına özen göstermeden, özellikle tiz tonlarda doğru frekansı bulmak ve ses çıkarabilmek için bağırarak ses ürettiklerini belirtmektedirler.

Bu sonuçlara ilişkin öneriler ise şöyle sıralanabilir;

AGSL deki koro ve bireysel ses eğitimi dersleri ses eğitimcisi öğretmenler tarafından verilmelidir.

Koro dersi "tören korusu, konser korusu" anlayışından uzaklaştırılarak, öncelikle toplu ses eğitimi anlayışı ile yapılmalıdır.

Ses eğitimi ilkeleri ile mutasyon dönemi özellikleri tüm ses kullanımını gerektiren derslerde dikkate alınmalıdır.

Solfej çalışmalarında müzikal doğruluğun yanında doğru fonasyona mutlaka dikkat edilmelidir.

Bireysel ses eğitimi ders programı, öğretim programı niteliklerine uygun olarak tüm AGSL in "gerçek okul durumlarında işler ve işe yarar" biçimde oluşturulmalıdır.

Bu program etkili bir öğretim hizmeti ile uygulamaya konmalı ve öğretme-öğrenme süreci yakından izlenerek görülebilecek tüm aksamalar anında düzeltilmelidir.

Ses eğitimi türlerinden olan koro ve bireysel ses eğitimi derslerinin, AGSL nin amaç ve misyonuna uygun olarak uygulanmasına dikkat edilmelidir.

Dünyanın müzik eğitiminde gelişmiş ülkelerinde uygulandığı şekilde, ergenlik döneminde şan eğitimi (*sese dayanıklılık ve sağlamlık kazandırmak için sesi işleme, sesle ilgili dayanıklılık sanatı*) verilmesinin mümkün olmadığı (*ses yapısı gelişimini tamamlamadığı için*) bilincinde olunarak, doğru solunum, doğru fonasyon ve doğru artikülasyona ilişkin davranışları kazandırmaya özellikle dikkat edilmelidir.

Son olarak da unutulmamalıdır ki, ses gelişim dönemi içinde bilinçsizce yapılan ses eğitimi hataları, yetenekli öğrencilerdeki ses varlığının ömür boyu kaybedilmesine sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

Milli Eğitim Temel Kanunu,s.14,16 Milli Eğitim Basımevi 1984 Ankara

MEB Orta Öğretim Genel Müdürlüğü Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Yönetmeliği, s.2 Milli Eğitim Basımevi 1993 Ankara

MEB Orta Öğretim Genel Müdürlüğü Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Okul Gelişim Modeli s.1 Milli Eğitim Basımevi 2001 Ankara

Emel Funda TÜRKMEN, "**Anadolu Güzel sanatlar Liselerindeki Ses Problemleri**" yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,s. 79 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999 Bursa

H. Seval KÖSE,"**Müzik Öğretmenliği ABD 1. Sınıf Öğrencilerinin Ses Özelliklerine Ait Sorunların Öğrenci Kaynakları Düzleminde İncelenmesi**" Yayınlanmamış Doktora Tezi s.47 GÜFBE 2001

Resmi Gazete 20.06.1993/21613

Kadir KARKIN,"**Anadolu Güzel Sanatlar Liselerine Öğretmen Yetiştirme Sorunları**" AGSL Müzik Bölümleri Sempozyumu Uludağ Üniversitesi s.230 1996 Bursa

Feridun BÜYÜKAKSOY, "**Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümlerinde Öğretim Kadrosu Sorununun Çözülmesi**" AGSL Müzik Bölümleri Sempozyumu Uludağ Üniversitesi s.236 1996 Bursa

Ayşe Meral TÖREYİN, "**Türkiye Türkçeci Dilbilgisi Yapısının Şan Eğitimi Amaç, İlke ve Yöntemleri Açısından İncelenmesi**" Yayınlanmamış Doktora Tezi GÜFBE s.14 1998 Ankara

Ayşe Meral TÖREYİN,"**Müzik Eğitimi Anabilim Dallarının Ses Eğitimi Alan Derslerinde Karşılaşılan Sorunlar ve Müzik Öğretmenliğine Etkileri**" 1.Ulusal Koro Eğitimi ve Yönetimi Sempozyumu s,122 Gazi Üniversitesi Rekmay Ltd. Şti. 2001, Ankara

Durmuş Ali ÖZÇELİK, "**Eğitim Programları ve Öğretim**" ÖSYM Yayınları s.3 1992 Ankara

Benjamin. S. BLOOM, "**İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme**" Çev.D.Ali Özçelik, s.10 Milli Eğitim Basımevi 1979 Ankara

Ş. İlknur OKATAN, **AGSL Seminer Bildirileri 1.Oturum Soru-Cevap Bölümü** s.23, Uludağ Üniversitesi Matbaası 1995 Bursa

